

Μνήμων

Τόμ. 9 (1984)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΦ: 'Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ● Η. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (έπιμ.): 'Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944) ● LARS BÆRENTZEN: 'Η λαϊκή ύποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την άπελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Εταιρεία 'Ελληνικής 'Ατμοπλοίας (1857-1869). 'Υποθέσεις έρευνας και προβληματική ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στην 'Ερμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μίας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19ου αιώνα ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ: «'Ο θάνατος του Δημοσθένους» του Ν.Σ. Πίκκολου και ό Γρηγόριος Παλαιολόγος ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Ο πεζός λόγος. Δύο μαρτυρίες για τό 1945

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

«Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ» ΤΟΥ Ν.Σ. ΠΙΚΚΟΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΓΡ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.276](https://doi.org/10.12681/mnimon.276)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ Μ. Χ. (1984). «Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ» ΤΟΥ Ν.Σ. ΠΙΚΚΟΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΓΡ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ. *Μνήμων*, 9, 247-254. <https://doi.org/10.12681/mnimon.276>

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

«Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ» ΤΟΥ Ν.Σ. ΠΙΚΚΟΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΓΡ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

Στά 1824 ο Γρηγόριος Παλαιολόγος εκδίδει στο Cambridge την αγγλική μετάφραση του έργου του Ν.Σ. Πίκκολου, «Ο θάνατος του Δημοσθένους». ¹ Τò πρωτότυπο έλληνικό κείμενο τής τραγωδίας λανθάνει έως σήμερα και τò πιθανότερο είναι ότι δέν είχε ποτέ τυπωθεί. Στόν πρόλογο τής μετάφρασής του ο Παλαιολόγος σημειώνει ότι τò έργο είχε παρασταθεί στο θέατρο τής Όδησσοϋ, άναφορά όμως σε τυπωμένο βιβλίο δέν γίνεται πουθενά, ούτε τò όνομα του Ν.Σ. Πίκκολου μνημονεύεται ως συγγραφέα του έλληνικού πρωτοτύπου.

Τά θεατρικά έργα του Ν.Σ. Πίκκολου ² έχουν μιá σημαντική θέση στο ξεκίνημα του νεοελληνικού θεάτρου, σε μιá εποχή που τò νεοελληνικό θεατρικό ρεπερτόριο όρίζεται κατ' έξεχγήν από μεταφράσεις ξένων θεατρικών έργων και άρχαιοελληνικών θεμάτων. Πληροφορίες για τήν ύπόθεση και τήν πρώτη θεατρική παρουσίαση του έλληνικού πρωτοτύπου, που είχε

---

1. *The Death of Demosthenes. A Tragedy in Four Acts in Prose. Translated from the Modern Greek by Gregorios Paleologos, of Constantinople.* Cambridge. Printed for the Author and Sold by Richard Newby, Trinity - Street. 1824, σ. X + 63. Ό Γρ. Παλαιολόγος γεννήθηκε στά 1793 περίπου. Πέρασε τά νεανικά του χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο πατέρας του ήταν επιτετραμμένος του όσποδάρου τής Βλαχίας. Σπούδασε άγρονομία (1824 - 1829) στην Εύρώπη, σε μιá εποχή που οι περισσότεροι συμπατριώτες του σπουδάζουν νομικά, ιατρική, φιλολογία. Στά 1830 άναλαμβάνει με έντολή του Καποδίστρια τή διεύθυνση του Πρότυπου Άγροκτηπίου τής Τίρυνθας και τήν όργάνωση άγροτικής σχολής. Έμμεσες πληροφορίες τοποθετούν τò θάνατό του μεταξύ 1846 και 1848 στην Κωνσταντινούπολη. Πληροφορίες σχετικά με τή ζωή και τò έργο του Γρ. Παλαιολόγου βλ. : *Revue encyclopedique*, τ. 36 (Δεκ. 1827), σ. 760. Β. Κριμπάς, «Περί Γρηγ. Παλαιολόγου», στο : *Τελετή εις μνήμην των εκλιπόντων διαπρεπεστέρων γεωπόνων κατά τήν τελευταίαν εκατονταετίαν*, Άθήνα 1936, σ. 16 - 18. Δ.Α. Ζωγράφος, *Ίστορία τής παρ' ήμιν γεωργικής εκπαιδύσεως*, τ. Α', Άθήνα 1936· του ίδιου, *Ίστορία τής ελληνικής γεωργίας*, τ. Α' - Β', Άθήνα 1976. Ε. Ε. Κούκου, *Ίωάννης Α. Καποδίστριας. Ό άνθρωπος - ό διπλωμάτης (1800 - 1828)*, Άθήνα 1978.

2. Για τά θεατρικά έργα του Ν. Σ. Πίκκολου βλ. Δημ. Σπάθης, «“Ο Φιλοκτήτης” του Σοφοκλή διασκευασμένος από τόν Νικόλαο Πίκκολο», *Ό Έραμιστής*, 15 (1978 - 1979), σ. 265 - 320.

μεγάλη επιτυχία στην Όδησσο στα 1818, δίνονται σε μιὰ επιστολή του Γ. Λασσάνη προς τον Γ. Τακιατζή, δημοσιευμένη στο «Λόγιο Έρμη».³

Ἡ ἔκδοση τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου «Ὁ θάνατος τοῦ Δημοσθένους» εἶναι σημαντικὴ καὶ ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ ὡς πρὸς τὸν μεταφραστὴ : ἀπὸ τῆ μίᾳ πλευρᾷ εἶναι ἡ πιὸ συγγενὴς μαρτυρία γιὰ τὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο τοῦ Ν.Σ. Πίκκολου, ἐνῶ παράλληλα ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτη, ἀπ' ὅσες εἶναι γνωστές, ἐκδομένη ἐργασία τοῦ Γρ. Παλαιολόγου.⁴ Ἡ ἴδια ἢ μετάφραση πιθανότατα ὑποδηλώνει καὶ προσωπικὴ γνωριμία μεταξὺ συγγραφέα καὶ μεταφραστῆ, δὲν γνωρίζω ὅμως συγκεκριμένη μνεία γιὰ τυχόν σχέσεις τους. Πάντως ἐκινεῖντο στοὺς ἴδιους γεωγραφικοὺς χώρους ἐκεῖνα τὰ χρόνια.⁵

Ἐνα πρῶτο πρόβλημα, βέβαια, εἶναι κατὰ πόσο ἡ ἀγγλικὴ μετάφραση ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸ λαθάνον ἐλληνικὸ πρωτότυπο. Ὁ Δ.Σ. Γκίνης, πρῶτος, ἐπιχείρησε ἕνα συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὴ περιγραφή τοῦ Γ. Λασσάνη στο «Λόγιο Έρμη» καὶ στὴ μετάφραση τοῦ Γρ. Παλαιολόγου. Ἐπισήμανε δύο ἀποκλίσεις : τὴν ὑπαρξὴ καὶ δεύτερου γυναικείου ρόλου καθὼς καὶ τὴν προσθήκη μιᾶς τέταρτης πράξης.⁶ Αὐτὲς οἱ διαφορὲς εἶναι μᾶλλον ἐπουσιώδεις γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἔργου, ὁδηγοῦν ὅμως στὴν πιθανότητα νὰ χρησιμοποίησε ὁ Γρ. Παλαιολόγος γιὰ τὴν μετάφρασή του ἕνα ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Ν.Σ. Πίκκολου, ἐνῶ ἡ περιγραφή τοῦ Γ. Λασσάνη εἶχε στηριχθεῖ σ' ἕνα μεταγενέστερο, τροποποιημένο γιὰ λόγους θεατρικῆς οἰκονομίας, κείμενο.

Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση προηγεῖται προσφώνηση πρὸς τὸν φιλέλληνα ἀναγνώστη καὶ προστίθεται ἕνας θούριος στοὺς τέλος ὡς δεῖγμα τῆς νεοελ-

3. Βλ. Ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Λασσάνη, 25 Σεπτ. 1818, *Έρμης ὁ Λόγος*, 1818, σ. 577. Ὁ Ν. Ι. Λάσκαρης, *Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου*, τ. Α', Ἀθήνα 1938, σ. 157 σημειώνει αὐτὴ τὴν παράσταση, ὡς τὴν πρώτη παράσταση νεοελληνικοῦ ἔργου στὴν Όδησσο. Νεότερες ὅμως μελέτες ἐδείξαν ὅτι εἶχε προηγηθεῖ ἡ παράσταση τοῦ «Λεωνίδα» στὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1817, βλ. Δημ. Σπάθης, *ὁ.π.*, σ. 273 καὶ Ἄννα Ταμπάκη, «Τὸ ἐλληνικὸ θέατρο στὴν Όδησσο (1814 - 1818)», *Ὁ Έραμιστής*, 16 (1980), σ. 233.

4. Ὁ Παλαιολόγος παράλληλα μὲ τὰ ἀγρονομικὰ του συγγράμματα ἐξέδωσε καὶ τὰ ἔργα : *Esquisses des moeurs turques au XIX siècle*, Παρίσι 1827 (καὶ ὀλλανδικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου, Ἀμστερνταμ 1829). *Ὁ Πολυπαθής*, τ. Α' - Β', Ἀθήνα 1839 (ἀφιερωμένο στὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ι. Καρατζᾶ). *Ὁ Ζωγράφος*, τ. Α', Κωνσταντινούπολη 1842. *Ἐπιστολόριον*, Κωνσταντινούπολη 1846. Ἐπίσης ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα *Τριπτόλεμος* (1833). Γιὰ τὸ φιλολογικὸ ἔργο τοῦ Γρ. Παλαιολόγου βλ. Ἄπ. Σαχίνης, *Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα*, β' ἔκδ., Ἀθήνα 1980, σ. 60 - 64.

5. Γιὰ τὶς μετακινήσεις τοῦ Ν. Σ. Πίκκολου αὐτὴ τὴν περίοδο βλ. Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ὁ Νικόλαος Πίκκολος καὶ τὸ ἔργον του», *Ἀθηᾶ*, 68 (1965), σ. 85 - 90 καὶ Ἄ. Πολίτης, «Ν. Σ. Πίκκολος καὶ Φοριέλ», *Ὁ Έραμιστής*, 16 (1980), σ. 1 - 27.

6. Δ. Σ. Γκίνης, «Ὁ θάνατος τοῦ Δημοσθένους» τοῦ Νικολάου Πίκκολου», *Ν. Ἐστία*, 32 (1942), σ. 991 - 992.

ληνικῆς ποίησης, μὲ πιστὴ ἀγγλικὴ μετάφραση ἀντίκρου του.⁷ Στὴν προσφώνηση, ποὺ ἔχει θέση προλόγου, ὁ μεταφραστὴς ἀπευθυνόμενος σ' ἕνα κοινὸ ποὺ γνωρίζει τὴν Ἑλλάδα μόνον ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸ προσπαθεῖ νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς νεότερους Ἕλληνες καὶ τὸν ἀγώνα τους νὰ δημιουργήσουν ἐλεύθερο κράτος. Ὁ Παλαιολόγος ἀναγνωρίζει ὅτι ἐκείνη τὴν στιγμή τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος βρίσκεται σὲ νηπιακὸ στάδιο πολιτισμοῦ, γιὰτὶ βασιλεύει σ' αὐτὸ ἡ βαρβαρότητα καὶ ἡ ὁμάθεια. Ὅταν ὅμως ἦταν ἐλεύθερο εἶχε ἀναδείξει πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἄντρες, γι' αὐτὸ πιστεύει ὅτι σὲ λίγα χρόνια, μέσα σ' αὐτὴ τὴ «φωτισμένη ἐποχῇ», τὸ ἔθνος εἶ μὴ μπορέσει νὰ φανεῖ ἀντάξιο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Μοῦσες δὲν μποροῦν νὰ καλλιεργηθοῦν παρὰ σὲ καθεστῶτα ἐλευθερίας. Ἡ Ἑλλάδα γιὰ ν' ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ σταθεῖ ἰσάζια τῆς ἀρχαίας δόξας της χρειάζεται ἐλευθερία καὶ βιομηχανικὴ πρόοδο. Ἐτσι τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, προϋποθέσεις ἀπαραίτητες γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων.

Ἡ σύνδεση τοῦ Παλαιολόγου μὲ τοὺς φιλελληνικοὺς κύκλους τῆς Ἀγγλίας γίνεται γνωστὴ ἀπὸ δύο ἐπιστολές του, τῆς 14ης Νοεμβρίου καὶ 26ης Δεκεμβρίου 1824, πρὸς τὸν γραμματέα τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου, John Bowring.⁸ Σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος ὁ Παλαιολόγος, σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἀγγλία ἦταν νὰ ἐξασφαλίσει τὴ μεσολάβηση τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης γιὰ νὰ τοῦ ἀποδοθοῦν κάποια κτήματά του στὴ Βλαχία,⁹ γεγονός ποὺ θὰ τοῦ ἔδινε τὴ χρηματικὴ δυνατότητα νὰ τελειοποιήσῃ τὶς γνώσεις του στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ νὰ παρακολουθήσῃ μαθήματα «πολιτικῆς».¹⁰ Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὰ τὰ σχέδιά του ἀπέτυχαν, ἀναγκάζεται νὰ ψάξει γιὰ κάποια ἄλλη πηγὴ χρηματοδότησης τῶν σπουδῶν του. Μερικοὶ φίλοι του τὸν συμβούλεψαν νὰ πάει στὸ Cambridge, ὅπου

7. Στὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση ποὺ ὑπάρχει στὸ : Dr. Nicolas S. Piccolos. *Études et documents inédits publiés à l'occasion du centenaire de sa mort (1865 - 1965)*, Σόφια 1968, σ. 28 - 91, δίνεται μόνον ἕνα μέρος τῆς προσφώνησης στὸ φιλέλληνα ἀναγνώστη, ἐνῶ δὲν τυπώνεται ὁ θούριος. Ταυτίζεται ὅμως ὁ θούριος μὲ τὸ ἄσμα ΙΑ' τῆς συλλογῆς, *Ἄσματα καὶ ποημάτων διαφόρων* τοῦ Ν. Camaritano, Βουκουρέστι 1966, σ. 53 - 54, ὁ.π., σ. 18. Στὴν ἀναδημοσίευση τοῦ Παλαιολόγου ὑπάρχουν μερικὲς παραλλαγές.

8. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος, Τμῆμα χειρογράφων, Φιλελληνικὸ Κομιτάτο, κ. 11, D 5, τρία φύλλα λυτὰ ἐπιστολῆς· σ. 3β σημ. παραλήπτη : 14 Nov. 24/Re(ceive)d 20 καὶ Ὑ6 μονόφυλλο ἐπιστολῆς, σ. 1β σημ. παραλήπτη : 26 Dec. 1824 P/aleologos/An (swere) D 27. Οἱ ἐπιστολές δημοσιεύονται στὸ τέλος. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Ἀλέξη Πολίτη ποὺ μοῦ τὶς ἐπισήμανε.

9. Βλ. ἐπιστ. 2. Ἴσως νὰ ἐπρόκειτο γιὰ οἰκογενειακὴ περιουσία στὴ Βλαχία, ἀφοῦ, ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ πατέρας του ἦταν ἐπιτετραμμένος τοῦ ὀσποδάρου τῆς Βλαχίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

10. Βλ. ἐπιστ. 1 : στὸ κείμενο σημειώνεται ὁ ὅρος «Politique».

θά μπορούσε να βρει μαθητές της νεοελληνικής.¹¹ Στην άγγελία του¹² όμως, για παραδόσεις μαθημάτων, δέν ανταποκρίθηκε παρά μόνον ένας φοιτητής.¹³ Γι' αυτό μετά από δύο εβδομάδες στο Cambridge ή δύσκολη οικονομική του κατάσταση τον σπρώχνει ν' αποφασίσει, με την σύμφωνη γνώμη του T. S. Hughes¹⁴ και άλλων πανεπιστημιακών, να μεταφράσει την τραγωδία με κάποιες προσθήκες.¹⁵ 'Ο ίδιος αντιλαμβάνεται ότι τὸ ἐγχείρημά του εἶναι δύσκολο, ἀλλὰ θεωρεῖ ὅτι εἶναι καὶ τὸ μόνο ἀξιοπρεπὲς μέσο νὰ κερδίσει μερικὰ χρήματα. Τὰ προβλήματα λοιπὸν ποὺ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει σ' αὐτὴ του τὴν προσπάθεια εἶναι τρία : πρῶτον, νὰ ξεπεράσει τὶς δυσκολίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν χαμηλὸ βαθμὸ γνώσης τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας, δευτέρον νὰ βρεῖ κεφάλαιο γιὰ νὰ ἐκδώσει τὸ βιβλίο καὶ τέλος νὰ βρεῖ ἀνταπόκριση στὸ ἀγοραστικὸ κοινόν. Σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτο πρόβλημα ἢ γνώση του τῆς ἀγγλικῆς θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρκετὰ μέτρια, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ δεύτερη ἐπιστολὴ του ποὺ εἶναι γραμμὲν στ' ἀγγλικά. Φαίνεται ὅμως ὅτι στὴ μετάφραση τῆς τραγωδίας τὸν βοήθησε πράγματι κάποιος φίλος του στὸ Cambridge,¹⁶ γιατί ἡ γλώσσα τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης εἶναι ἕρτια.

Στὸ πρόβλημα τῆς ἐκδοσης τοῦ βιβλίου, ποὺ θὰ κόστιζε συνολικὰ 30 περίπου λίρες, ἢ ἔγγραφή 100 συνδρομητῶν μπορούσε νὰ βοηθήσει γιὰ νὰ συγκεντρωθεῖ αὐτὸ τὸ ποσό.¹⁷ 'Ο κύκλος ὅμως τῶν ἀγγλων φιλελλήνων τοῦ Cambridge φαίνεται ὅτι δέν ἐπαρκοῦσε γιὰ νὰ καλύψει τὰ ἐξοδα ἐκδοσης, καὶ ἔτσι ἀναγκάζεται ν' ἀπευθυνθεῖ στὸν Bowring, με τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τοῦ βρεῖ συνδρομητὲς καὶ ἀπὸ τὸ Λονδίνο. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐπισυνάπτει στὴν πρώτη του ἐπιστολὴ καὶ τὸν κατάλογο τῶν πρώτων πέντε συνδρομητῶν τῆς μετάφρασῆς του. Μεταξύ τους εἶναι ὁ T. S. Hughes, ὁ καθηγητὴς J. S. Henslow, βοτανολόγος¹⁸ καὶ ὁ καθηγητὴς A. Sedgwick, γεωλόγος¹⁹ : γνω-

11. Βλ. ἐπιστ. 1.

12. Στὰ «Bentham papers», στὸ University College of London, εὑρίσκεται ἄγγελία (aviso) γιὰ παραδόσεις μαθημάτων τῆς νεοελληνικῆς ἀπὸ τὸν Γρ. Παλαιολόγο, χωρὶς χρονολογία. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Λουκία Δρούλια ποὺ μοῦ γνωστοποίησε αὐτὴ τὴν πληροφορία.

13. Βλ. ἐπιστ. 1.

14. Thomas Smart Hughes, γνωστὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ περιηγητικὰ καὶ φιλελληνικὰ ἔργα του καὶ γιὰ τὴν πρωτεύουσα συμμετοχὴ του στὸ Φιλελληνικὸ Κομιτάτο. Βλ. Ἄν. Δ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς ἀνεξαρτησίας*, Ἀθήνα 1970, σ. 51.

15. Βλ. ἐπιστ. 1. Μ' αὐτὲς τὶς προσθήκες ἴσως νὰ ἐννοεῖ καὶ τὸ θούριο, ποὺ πρόσθεσε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

16. Βλ. ἐπιστ. 1.

17. Βλ. ἐπιστ. 1.

18. John Stevens Henslow (1796 - 1861), βοτανολόγος, καθηγητὴς στὸ Cambridge, μέλος τῆς Γεωλογικῆς Ἑταιρίας. Βλ. *The Dictionary of National Biography*, τ. IX, σ. 586 - 587.

19. Adam Sedgwick (1785 - 1873), γεωλόγος, καθηγητὴς στὸ Cambridge, μέλος τῆς Γεωλογικῆς Ἑταιρίας. Βλ. *The Dictionary of National Biography*, τ. XVII, σ. 1117-1120.

ριμίες ένδεικτικές και ένδεχόμενα καθοριστικές για την κατοπινότερη στροφή του Παλαιολόγου προς τις άγρονομικές σπουδές.

Ο ίδιος ο Παλαιολόγος, εξάλλου, φαίνεται ότι είχε συνείδηση του πόσο δύσκολο ήταν να πουληθεί ή μετάφραση ενός νεαρού, άγνωστου στο άγγλικό κοινό, Έλληνα σπουδαστή. Γι' αυτό ζητά από τον Bowring, στην δεύτερη επιστολή του, όταν ή μετάφραση έχει πλέον τυπωθεί, να διαθέσει 15 αντίτυπα. Στο μεταξύ ή τιμή του βιβλίου διαμορφώνεται χαρακτηριστικά μεταξύ των δύο επιστολών : από 7 σελλίγια στην πρώτη σε 3 σελλίγια και 6 πέννες στην δεύτερη.

Στο άρχείο του Φιλελληνικού Κομιτάτου δέν σώζεται άπάντηση του John Bowring στις επιστολές του Παλαιολόγου· στις σημειώσεις του παραλήπτη, πάνω στις επιστολές, παρατηρούμε ότι στην πρώτη επιστολή σημειώνεται μόνο ή ήμερομηνία παραλαβής ενώ στην δεύτερη και ή ήμερομηνία άπάντησης.

Η σύσταση του Φιλελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου, ήδη από το 1823, είχε σκοπό να βοηθήσει τις άγγλοελληνικές διαπραγματεύσεις για την παροχή δανείου και γενικότερα να ένισχύσει τον έλληνικό άγώνα.²⁰ Οί αίτήσεις για οικονομική ένίσχυση Έλλήνων και φιλελλήνων που θέλουν να πάνε στην Ελλάδα, όπως και οί αίτήσεις για την προώθηση έργων με φιλελληνικό περιεχόμενο είναι άρκετές,²¹ ώστε να καθιστούν μάλλον προβληματική την πλήρη άνταπόκριση του Κομιτάτου σ' όλες τις έκκλήσεις.

Σχετικά με την ύποδοχή της άγγλικής μετάφρασης του θεατρικού έργου «Ο θάνατος του Δημοσθένους», μού είναι γνωστή μιά μόνο άνώδυμη κριτική στο περιοδικό «The Classical Journal».²² Το περιοδικό άσχολείται κυρίως με την κλασσική λογοτεχνία και τις μεταφράσεις των κλασσικών συγγραφέων· σ' αυτή τη βιβλιοκριτική ώστόσο παρουσιάζει τη μετάφραση μίας τραγωδίας με άρχαιο έλληνικό θέμα, έργο ενός σύγχρονου Έλληνα και μεταφρασμένο στ' άγγλικά πάλι από ένα νεοέλληνα. Στην παρουσίαση

---

20. Λουκία Δρούλια, «Ο Φιλελληνισμός από το 1821 έως το 1823», *Ίστορία του Έλληνικού Έθνους*, τ. 12, Αθήνα 1975, σ. 322.

21. Ένδεικτικά σημειώνω μερικές αίτήσεις προς το Φιλελληνικό Κομιτάτο : Lambro Constantin (Μασσαλία) προς Φιλελληνικό Κομιτάτο (Λονδίνο), 5 Φεβρ. 1824 : ζητά οικονομική ένίσχυση. Μανόλης Μεταξάκης (Ζάκυνθος) προς J. Bowring (Λονδίνο), 14 Ίουν. 1824 : ζητά να προωθηθεί ή πώληση της μουσικής του σύνθεσης «The Triumph of Thermopyles» και άφηνει τα καθαρά κέρδη της έκδοσης στο Κομιτάτο. E.B.E., Τμήμα χειρογράφων, Φιλελληνικό Κομιτάτο, κ. 5, κ. 10, κ. 9, αντίστοιχα.

22. «The Classical Journal», τ. XXX, τχ. 60, Δεκέμβριος 1824, σ. 412 - 414. Η παραπομπή από τον Φ. Ήλιού, «Τύφλωσον Κύριε τόν λαόν σου», *Ο Έραμιστής*, 11 (1974), σ. 584.

δηλώνεται ή αδυναμία να συγκριθεί ή μετάφραση με το πρωτότυπο, αλλά ως δείγμα της μεταφραστικής ικανότητας του Γρ. Παλαιολόγου να μεταφέρει στον Άγγλο αναγνώστη κάποια στοιχεία της σύγχρονης ελληνικής ποιητικής παραγωγής, αναδημοσιεύεται το ελληνικό και το αγγλικό κείμενο του θούριου, που ο Γρ. Παλαιολόγος είχε προσθέσει στο τέλος του βιβλίου του.

Ἡ κριτική καταλήγει με την εὐχή ν' ἀποκατασταθεῖ γρήγορα ἡ ἐλευθερία στὴ χώρα, στὴν ὁποία ὁ κόσμος ὀφείλει ὅ,τι εἶναι «εὐχάριστο στὴ λογοτεχνία, ἀληθινὸ στὴν ἱστορία καὶ βαθὺ στὴ φιλοσοφία».

Μ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα μπορούμε νὰ ὑποψιαστοῦμε ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Ν.Σ. Πίκκολου, με τὸ διδακτικὸ χαρακτῆρα τῆς παράστασης τοῦ θανάτου τῆς Δημοκρατίας στὸ πρόσωπο τοῦ Δημοσθένη, μπορούσε νὰ εὐαισθητοποιήσει τὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων οὐμανιστῶν ἀπέναντι στὴν ἐλληνικὴ ὑπόθεση, συμβάλλοντας ἔτσι στὴ σύνδεση καὶ μετατροπὴ τῆς κλασικιστικῆς συνείδησης σὲ φιλελληνικὴ²³, σύμφωνα με τὴ σημασία ποὺ πῆρε ὁ ὅρος αὐτὸς στὰ χρόνια τοῦ ἐλληνικοῦ ξεσηκωμοῦ.

K.N.E. / E.I.E.

MARIA ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗ-ΓΩΑΝΝΟΥ

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΡ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

1

Γρηγόριος Παλαιολόγος (Cambridge) πρὸς Bowring (Λονδίνο),
14 Νοεμβρίου 1824

Monsieur.

Après l'insucces de mon affaire, voyant aussi qu'à Londres je ne puis trouver un moyen d'existence, pendant le temps que je me proposais de rester en Angleterre pour me perfectuer dans la langue Anglois, et attendre aussi quelque leçons sur la politique, j'étais embarrassé quoi faire. quelques amis m'ont conseillé d'aller à Cambridge peut être parmi les jeunes gens qui étudient dans cette université se trouverons quelquesuns de voulloir apprendre la langue Grec-moderne et où je pourrai me profiter en meme temps mieux à la cause de l'étude.

J'en suis ici, il y a deux semaines, mais je viens d'être desespéré

23. Γιὰ τὴ λειτουργία τῆς τραγωδίας τοῦ Πίκκολου στὸ φιλελληνικὸ χῶρο τῆς ἐποχῆς βλ. Β. Λαοῦρδας, «Nicolas Piccolo's The Death of Demosthenes: its literary background». *Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-est européen*, τόμ. 5, Ἀθήνα 1978, σ. 939-943.

dans le premiere cas, j' ai ne pas trouvé qu' un seule pupille. Je me conseillai avec Mr Hughes et quelques autres membres de l' universite sur la Tragedie dont je vous avois parlé, on la trouverent bone d' etre publiée apres que j' augmenterai quelques choses, et sera passée sur les yeux d' un ami ici. Je pris donc la resolution d' entreprendre ce dernier projet. mais comme les depenses dél' imprimer coutent à peu près 30 livres, il faut auparavant trouver des abones pour procurer la dite some, les memes Messieurs voulurent m' en courager suscrivint leurs nomes et en se chargant aussi de me trouver quelques autres. mais comme la pretendue some n' ai pas esperée ici seulement, il me faut chercher quelquens à Londre aussi, j' etais embarassé ne sachant à qui m' adresser, et ne voulant meme inquieter vous, mais tous le monde me consillai de vous envoyer un copie des premiers souscripteurs et vous prier de mettre votre nome, et le proposer aux autres membres de l' honorable comité. Monsieur Baurin m' ont disaient, sans doute vous assistera, il à donné tantes des épreuves qu'il s' interess pour votre nation. et ce petit encouragement ne le fera-t-il?

Certainement j' espere que vous ne me le refuserez, et meme vous trouverez plusieurs abones si vous en voulez prendre part serieusement. mais je ne pretende pas que vous vous donnerez quelques inquietudes, non Mon respectable ami! quoique il est le seule refuge qui me reste de pouvoir procurer quelques moyens, pour pouvoir achever mes etudes, quoique je ne trouve une autre honnetre ressurce. mais dieu preserve! que je fletrisse mon Caractere et celui de ma nation en demandant vilement grace de quelqun, je prefere beaucoup mieux d' entrer cleric dans une église, que de m' en redouire.

La traduction de cet ouvrage je me propose de le dedire a votre honorable Comité, s' il l' azeptera. Personne ne payera rien avant de recevoir les copies. tous les mond me dit ici que la tragedie se vendra rien, si je pourrai l' imprimer. c' est de vous donc que il depende de la porter en bout. vous donnerez une service reele a lui qui ne cessera d' etre

*votre tres humble serviteur
et devoué ami
Gr. Paleologos*

*le 14 November 1824
Cambridge*

Proposals for publishing a Translation into English of a Tragedy in Modern Greek called «The death of Demosthenes» by Gregorios Paleologos of Costantinople.

Terms of subscription seven shilling to be paid on receipt of the copies by subscribers.

The work will be put to press as soon as one hundred names are procured.

Rev. d. T. S. Hughes — 3 copies

a friend by Do — 12 to

Rev. d. M. Fiott — 2

Rev. d. professor Henslow — 1

Rev. d. professor Sedgwick — 2

2

Γρηγόριος Παλαιολόγος (22 Gr. Wechnester street, Old Broat street)
πρὸς Bowring (Λονδίνο), 26 Δεκεμβρίου 1824

Sir!

My intention in coming to England was neither to publish Tragedies nor to trouble any body. It was as you already know to ask the assistance of this goverment for recovering my possessions in Valachia, and selling them to procure the necessary means for finishing my proposed studies. But as this protection was refuged to me, being embarrassed in what manner to effect this object, some friends in Cambridge induced me to publish the accompanying Translation, the undertaking was in deed above my power, but as I saw no other honorable means to attain my end I resolved to do so, hoping that the sale of this book will at least facilitate my views. I take then the liberty to send you some copies and beg you to offer them to the respectable members of the Committee, who I confidently hope will take some to encourage me in the selling of them for which service I shall be very much obliged remaining.

Sir

your very obedient servant

Gr. Paleologue

P.S. the price is 3/6 I send you only 15 copies if any more are required, please, inform me the names of those gentlemen who desires them and shall be forwarded.

26 December 1824

22 Gr. Wechnester Street

Old Broat Street.